

DANNE NORDLING:

Anti-egoismens två dimensioner

Anti-egoismen har blivit politikens fundament. Genom kollektiva åtgärder inskränker statsorganisationen individernas obegränsade handlingsfrihet både för att åstadkomma "det gemensamma bästa" och för att genomföra omfördelningar.

Makthavarna försöker tillgodose sina egna stödgruppers intressen på bekostnad av övriga medborgares intressen. Ofta lyckas man med verbal solidaritet dölja att man talar för grupp-egoism.

Vi måste se upp med dem som gör anspråk på att företräda en högre moral med motiveringen att den är anti-egoistisk.

Pol mag Danne Nordling är samhällsdebattör och nu anställd hos Skattebetalarnas förening.

Solidaritet och altruism är två aspekter av begreppet "anti-egoism". I praktiken har antiegoismen blivit politikens fundament. Genom kollektiva åtgärder inskränker statsorganisationen individernas obegränsade handlingsfrihet både för att åstadkomma "det gemensamma bästa" och för att genomdriva omfördelningar. Kraven på ytterligare åtgärder av dessa slag utgör själva kärnpunkten i den politiska debatten.

Anti-egoismens frågor drivs både av socialister och nykonservativa. Att vara "trött på egoismen" var ett av socialdemokraternas argument i valrörelsen 1988. Centerns aktuella kritik "från vänster" av regeringens inte tillräckligt långtgående utjämningspolitik är ett annat exempel. Och i USA vill nykonservativa ekonomer ifrågasätta det "neoklassiska paradigmet" inom nationalekonomin som ser individen som en suverän egoistisk nyttomaximerare — precis som vänstern ville på 60-talet.

Förvirrad diskussion

Debatten i Sverige fick ett uppsving genom Robert Axelrods spelteoretiska bok om utvecklingen av samarbetet och Leif Lewins bok om det gemensamma bästa. Tyvärr ledde detta också till att anti-egoismdiskussionen blev helt förvirrad genom att antiegoismens två dimensioner blandades ihop helt okontrollerat. Jesus från Nasaret, Immanuel Kant och Olof Johansson har diskuterat anti-egoismen i en helt annan dimension än Moses, fackföreningsrörelsen och Leif Lewin.

Debatten blir inte heller klarare när vissa företrädare för anti-egoismens andra dimension (altruism) försöker utnyttja

den första dimensionens (solidaritet) större legitimitet för att på politisk väg få ta i anspråk en större andel av medborgarnas resurser för egna syften (ibland genom att använda ordet solidaritet synonymt med altruism). Vi måste alla se upp med dem som gör anspråk på att företräda en högre moral med motiveringen att den är anti-egoistisk. Låt oss inte glömma Piet Heins visdomsord att "osjälviskhet är dock det bästa, man kan önska för sin nästa . . ."

Missbrukandet av anti-egoismen får dock inte undanskymma att vi alla har ett intresse av att anti-egoismen i dess ursprungliga mening upprätthålls. Redan i mänsklighetens gryning avhöll sig medlemmarna i den egna gruppen från rån, stöld, lögn och svek i en utsträckning som gjorde livet inom den egna gruppen någorlunda uthärdligt. Däremot var fientligheten mot främlingar till en början så intensiv att dessa regelmässigt dödades när de påträffades. Någon naturlig rätt till liv och egendom för främlingar existerade inte vilket givetvis var ett avgörande hinder för utvecklandet av mera avancerat samarbete i form av t ex handel.

Genom att mänskligheten lyckades övervinna sin kortsynthet i behandlingen av människor som inte var besläktade kunde stora civilisationer uppkomma. Den naturligt välvilliga (d v s genetiskt betingade) behandlingen av släktingar utökades med etiska regler för beteendet som gynnade en större grupp och som upprätthölls med institutioner som blodshämnd och "öga för öga, tand för tand". När sedan föreställningen att "avtal skall hållas" uppstod kunde arbetsspecialisering och därmed gemensamt välstånd bli möjligt.

Rationell solidaritet

Det därvid uppnådda beteendet har kallats både altruistiskt och solidariskt. Men egentligen är det bara fråga om att byta kortsiktig rationalitet (egoism) mot långsiktig rationalitet (välförstått egenintresse). Jag är beredd att rätta mig efter vissa beteenderegler om jag kan förvänta att andra iakttar samma regler gentemot mig själv. Det yttersta motivet till att handla "moraliskt" i denna bemärkelse är konkret egennytta och inte någon metafysisk "plikt". Ett exempel är devisen "ärlighet varar längst". När det gäller att få folk att rätta sig efter sådana etiska principer kan det dock ibland vara effektivt att också hänvisa till högre makter — t ex Guds vilja eller den moraliska plikten. Låt oss kalla detta beteende *rationell solidaritet*.

Den som inte vill handla rationellt solidariskt utan försöker få fördelar på andras bekostnad får finna sig i att utsättas för sina medmänniskors sanktioner. Formerna kan variera. En dråpare riskerar att bli mördad av en utsänd hämnare eller avrättad av ett mera sofistikerat rättsmaskineri. En avtalsbrytare riskerar framtida bojkott eller att ställda panter förverkas och skadestånd utdöms. En "free rider" i relation till fackföreningsrörelsen riskerar ett visst socialt ogillande eller utfrysning för sitt försök att få egna fördelar genom andras uppoffringar.

Den rättssociologiska substansen i Moses "tio Guds bud" utgörs av det välförstådda egenintresset trots allt tal om förment kristna ideal. Dekalogen inleds med fyra bud av religiös-teknisk karaktär. Fem av buden handlar om att inte skada och bedra sina medmänniskor. Endast budet om att hedra sin fader och moder skulle kunna tolkas som i viss mån altruis-

tiskt. Rimligare är dock att se detta som ett primitivt samhälles sätt att ordna en motsvarighet till dagens pensionsförsäkringar för de äldre (rationell solidaritet).

Inte heller fackföreningsrörelsens krav på solidaritet från sina medlemmar har något med altruism att göra. Den samfälliga uppslutningen är helt enkelt ett effektivt kampmedel för gruppens gemensamma bästa. Rationell solidaritet är i detta fall detsamma som grupp-egoism. Att även Leif Lewins "gemensamma bästa" baserat på en analys av det spelteoretiska problemet "fångarnas dilemma" också hör till denna dimension av anti-egoismen skall vi återkomma till.

Genuin altruism

Anti-egoismens andra dimension skall vi här kalla *genuin altruism*. Sådan altruism innebär att man avstår från fördelar eller tar på sig nackdelar *uteslutande* för att hjälpa andra. Det är inte fråga om att på detta sätt uppnå "allas bästa" eller att genom socialt tryck, samvetsförebåelser eller pliktföreställningar känna sig tvungen att agera skenbart altruistiskt. (Traditionellt brukar även ett genuint altruistiskt beteende betecknas som "psykologisk egoism" eftersom man härvid antas uppleva en "hjälpandets lycka" eller liknande. Denna terminologi är ett försök att definiera bort den etiska altruismen och gör debatten ointressant.)

Den socialantropologiska forskningen har kunnat konstatera att genuin altruism mellan icke-släktingar är ytterligt sällsynt i primitiva samhällen. Detta tyder på att genuin altruism kanske är genetiskt betingad och förbehållen relativt nära släktingar. Teorin om att offervilja även i relation till icke-släktingar skulle vara en evo-

lutionärt stabil strategi har inte kunnat verifieras. Däremot har den kanadensiska vetenskapshistorikern Michael Ruse lagt fram en teori om vad han kallar epigenetiska regler som skulle innebära att vi människor finner en samarbetsbefrämjande moral naturlig — d v s att rationell solidaritet är genetiskt betingad därför att den befrämjar överlevnadsförmågan för den egna gruppen.

För att en större grupp skall kunna öka överlevnadsförmågan i krig kan det vara rationellt för gruppen att några individer offras. För individerna själva är det naturligtvis inte rationellt. Men genom att utbildade vissa verbala föreställningar om plikten att offra sig för fosterlandet och att visat hjältemod belönas i livet efter detta kan det framstå som mera rationellt för individerna att bete sig altruistiskt. Ett exempel på sådan indoktrinering är myten om Protesilaos i Iliaden som trots att oraklet förutspått att den första akajern på Trojas jord skulle falla ändå hoppade iland först av alla och dödades av Hektor.

För att ytterligare få sådana myter att ta skruv är det rationellt för kollektivet att å ena sidan på alla sätt hylla hjältar (levande som döda) och att å andra sidan förfölja och stöta ut "fega ynkryggar". Men även om vi accepterar detta som "faktisk altruism" kan autenticiteten i offerviljan hos hjältar som Leonidas, Eugen Schauman och de japanska kamikaze-piloterna ifrågasättas. Behovet av hjälteförebilder i mytbildningen har ju ofta motverkat en kylig analys av omständigheterna kring olika förmenta hjältedåd.

Här finns det anledning att lansera hypotesen att behovet av förebilder för offervilja och altruism har varit så stort hos tre årtusendens moralpropagandister att

de aldrig insett eller velat inse att anti-egoismen har två dimensioner. Det är naturligtvis mycket enklare att hantera opponenter om man kan bunta ihop lögn, stöld och bedrägeri med feghet, snålhet och bristande hjälpsamhet till en och samma moraliska kategori. Analogt med detta är att ställa samman sanning, rätt och ordhållighet med mod, offervilja och hjälpsamhet.

Ett exempel är hur det s k dubbla kristna kärleksbudet förklaras t ex i konfirmandundervisningen. Man skall alltså älska både Gud och sin nästa (såsom sig själv). Detta påstås sammanfatta dekalogen vilket alltså implicerar att den tidigare nämnda rationella solidariteten att inte skada andra handlar om "kärleken till nästan". Detta krav på kärlek är verkligen inte högt ställt om det kan uppfyllas av att man låter bli att stjäla och dräpa. Visserligen menade Luther i sin katekes att det femte budet (om dråp) innebär att vi måste "bistå vår nästa i alla hans levnadsbehov". Men detta är Luthers egen utvidgning som samtidigt visar att även Luther blandade ihop anti-egoismens två dimensioner.

Varken Luthers katekes eller motsvarande moderna läromedel innehåller en konkretisering av den s k "Gyllene regeln" (allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem). Hänvisningen till Bibeln avser i båda fallen Matteus 7:12, där konkretiseringen också saknas. Det måste därför vara lätt hänt att regeln tolkas litet slarvigt som ett sätt att uppnå det gemensamma bästa: om jag hjälper dig så hjälper du mig, gåvor leder till gengåvor etc. Detta låter ju ganska rimligt och måste vara till gagn för värvandet av anhängare.

Men Jesus från Nasaret hade en mycket radikal anti-egoism i åtanke när han formulerade den gyllene regeln. I Lukas 6:30 konkretiseras regeln på följande utmanande sätt (innan den i Lukas 6:31 generaliseras enligt ovan):

Giv åt var och en som beder dig; och om någon tager ifrån dig vad som är ditt, så kräv det icke igen.

Luk 6:30

Att det inte är det gemensamma bästa som här avses är ju helt klart. Frågan är bara varför vi skall ge bort alla våra pengar och varför vi skall acceptera rån, stöld, bedrägeri och avtalsbrott när vi själva drabbas. Eftersom något rationellt svar inte kan ges har den etiska opinionsbildningen på denna punkt kommit att framstå som oklar och auktoritär vilket tyvärr också drabbat den rationella dimensionen av anti-egoismen.

Ett försök att leda i bevis att offerviljan är det enda rätta har gjorts av Immanuel Kant (1724–1804) som formulerade detta i det s k kategoriska imperativet: "Handla endast efter den maxim, om vilken du samtidigt kan vilja, att den skall bli en allmän lag". För att göra en lång historia kort anade Kant utan att ha tillgång till dagens socialantropologiska forskningsrön att genuin altruism var en så sällsynt företeelse att ett altruistiskt beteende måste påbjudas som plikt (vilket i hans modell alltså påbjöds av en sorts högre makt kallad "kategoriskt imperativ").

Många har tolkat Kant som att de moraliskt riktiga handlingarna uteslutande skall utföras av plikt och att "glädjen att få hjälpa" skulle sänka den moraliska halten i en handling etiska värde. Självupoffringen gentemot motbjudande medmänniskor skulle vara det högsta goda och

allas plikt. Mot denna form av anti-egoism har många vänt sig — speciellt kan nämnas den rysk-amerikanska författarinnan Ayn Rand (1905–1982). Hon har i stället framfört den provocerande tesen att själviskhet är en dygd. Men detta är inte så anstötligt som det låter. Hon menar i själva verket varken att rationell solidaritet eller genuin altruism är fördömliga. Vad hon vänder sig emot är den verbala altruismen och den därav följande framtvingade, skenbara altruismen (altruistiskt beteende till förfång för en själv).

Olika kombinationer

I matrisen sammanfattas de olika kombinationerna av anti-egoism i dimensionerna stark versus svag rationell solidaritet respektive altruism versus egenintresse

	Rationell solidaritet	
	Stark	Svag
Altruism	4a: Genuin offervilja 4b: Skenbar altruism	3. Verbal altruism
Egenintresse	2. Samarbetsvilja (gemensamma bästa)	1. Kortsiktig rationalitet

Kombinationen svag solidaritet och egenintresse representeras av rutan nere till höger (1) och karaktäriseras av kortsiktig rationalitet (egoism).

En person med dessa egenskaper vill uppenbarligen varken delta i några insamlingar för hjälpbehövande eller lämna några bidrag till den egna gruppens gemensamma bästa — i värsta fall bestäl och bedrar han i stället sina medmänniskor.

Detta beteende kan formaliseras i spelteoretiska termer. I den spelteoretiska

konstellation som kallas "fångarnas dilemma" kan man visa att det rationella för de två fångarna är att skvallra på varandra eftersom ingendera kan lita på att den andre inte skall låta sig övertalas att bli kronvittne och få sitt straff kraftigt lindrat. Solidaritet och samarbete skulle vara omöjligt i detta läge. Eftersom situationen liknar många situationer i det verkliga livet har en del bedömare menat att en stark statsmakt behövs för att tvinga fram ett beteende som befrämjar det gemensamma bästa (ruta 2).

Men Robert Axelrod har på ett övertygande sätt (genom att inbjuda till en strategitävling) visat att egoister förvisso kan samarbeta om bara spelet "fångarnas dilemma" spelas flera gånger — vilket också bättre stämmer med förhållandet i det verkliga livet. Den vinnande strategin visade sig vara att primärt erbjuda samarbete och straffa avhopp (TIT FOR TAT). Ingen skickade in en strategi byggd på Bergspredikan — sannolikt av det enkla skälet att en sådan skulle varit alltför känslig för parasitism. En praktisk illustration finns i stället i Lars Görlings roman "491" där socialtjänstemannen Krister till slut blir av med hela sitt möblemang genom sin undfallenhet.

Att straffa avhopp eller svek är en lika central punkt som det primära samarbetet för att detta skall kunna utveckla sig till en välståndsskapande process. Svek får inte löna sig bättre än samarbete för någongendera parten om det skall bli något långsiktigt samarbete. Detta är en tung insikt att bära för alla som anser sig vara altruister. Låt vara att de själva vill "vända andra kinden till" för egen del. Men om de får politisk makt kan deras i detta fall verbala altruism ställa till stor skada för

den rationella solidariteten. Vi hamnar då i ruta 3.

Verbal altruism

"Verbal altruism" kan förklara flera socialpsykologiska fenomen på det politiska planet. Handel och industri kräver extremt mycket frivilligt samarbete. Inte någonstans i hela världen har näringslivet kunnat utvecklas till att ge något högre välstånd med hjälp av tvångsmässigt samarbete (planhushållning). För att t ex ett industriföretag skall kunna fungera måste ett ömsesidigt förtroende finnas mellan raden av olika typer av intressenter (ledning, anställda, kunder, leverantörer, långgivare och ägare) annars skulle företaget slitas sönder av inre stridigheter där alla kortsynt bara bevakade sina egna intressen. Trots detta har handel och industri fått stå i centrum för kritiken från altruisterna och sålunda beskyllts för egoism.

En genuin altruist skulle givetvis aldrig gräma sig över att han betalade för mycket i sina kontakter med handeln eller att han hade för låg lön som anställd i näringslivet. Men en egoist som insett styrkan i etisk opinionsbildning har naturligtvis rationella skäl att använda anklagelse för egoism för att tillgodose sina egna (och sin grupp) intressen. Men även genuina altruister kan instämma i kritiken, åtminstone i de fall det gäller att straffa svek, som nämndes ovan. Sålunda har altruisterna i Sverige accepterat en successiv nedsättning av påföljden vid brott mot löneavtal från en hel månadslön till två procent av en månadslön (d v s 200 kr vid vild strejk). Än värre skadeverkningar ställde altruisternas politik mot näringslivet till med under 70-talet då de på fullt

allvar trodde att företagens dåliga vinster var "för stora".

Verbal altruism leder också till krav på lagstiftning när det gäller omfördelande åtgärder. Sådana "altruister" kan inte tänka sig att själva avstå någon större summa för behövande medmänniskor om inte alla andra gör detsamma. Och när de får igenom sina skattehöjningar till förmån för de "sämst ställda" argumenterar de gärna för att "de rika" skall betala den därför att dessa har större "förmåga" genom att deras inkomster har större "skattebärkraft". Altruisten har då reducerats till generositet med enbart andras pengar.

Sådana förslag till beskattning har väckt häftig opposition. Det var t ex fallet inför Wigforss' progressiva skatt 1947 och engångsskatten på pensionstillgångar 1987. Ord som stöld och konfiskation har använts vilket avspeglar det faktum att denna typ av skatter inte är avsedda att befrämja det gemensamma bästa i ruta 2.

Vad det är fråga om är att makthavarna försöker tillgodose sina egna stödgruppers intressen på bekostnad av övriga medborgares intressen. Detta gör de under utsändandet av en ström av moralisk propaganda av karaktären verbal altruism där man både ger sken av att omfördelningen är ett utslag av altruism (ruta 4) och ett utslag av rättvisa (ruta 2).

Även resonemanget om rättvisa kan analyseras i termer av anti-egoism trots att kraven på rättvisa åt en själv definitionsmässigt är en genuint egoistisk företeelse. Med ett rättssystem på mikroplanet som balanserar olika aktörers egenintressen på ett förnuftigt sätt kan ett välståndsskapande samarbete befrämjas. Hit hör även beskattningsrätten i den mån skatterna befrämjar det gemensamma

bästa (den s k intresseprincipen för beskattning). Men begreppet rättvisa har också kommit att utvidgas till makroplanet varvid man på politisk väg bedömer utfallet av mikroplanets rättvisa. Om man inte gillar detta resultat, främst i form av den ekonomiska ställningen för olika grupper, försöker man inte ändra reglerna på mikroplanet. I stället försöker man göra ändringar på makroplanet genom att hänvisa till etiskt svärdefinierade begrepp som "social rättvisa", "ekonomisk demokrati" eller "medborgarrätt". Ofta lyckas man med denna "verbala solidaritet" dölja att man talar för gruppegoismen i ruta 1.

En annan variant av gruppegoism förklädd till solidaritet är Olof Palmes argument för den generella välfärdspolitik (1985). Han menade att alla måste få ett visst utbyte av den offentliga välfärden i form av sjukvård, barnomsorg etc (ruta 2) och inte bara "de svaga". Detta skulle nämligen underlätta uttaget av höga skatter från "de starka" vilket inte skulle vara möjligt om skatterna enbart finansierade "de svagas" sociala välfärd. Under sken av att främja det gemensamma bästa kan så i det fördolda extra resurser överföras från en grupp till en annan (ruta 1).

Vid samma tillfälle lanserade Palme ett annat argument för den offentliga sektorn med orden "Du skall taga vara på din broder — det är vårt ideal". Med detta citat från Paulus galaterbrev ville Palme argu-

mentera för altruism enligt ruta 4. Men redan det faktum att detta måste påpekas betyder att Palme avsåg ruta 4b — skenbar altruism — där altruismen mera är en plikt än en spontan handling. I själva verket pratade Palme emellertid om ruta 3 — verbal altruism — där man tar vara på sin broder genom att tvinga andra att stå för betalningen.

På 70-talet framförde Palme däremot ett rakare argument för ett utjämnande skattesystem. Han menade att i länder med stora inkomstskillnader förekom en ständig våldsutövning med påföljd att "de rika" fick låsa in sig bakom stängsel och vakthundar. Därför skulle starkt progressiva skatter ligga i "de rikas" eget intresse. Detta är i så fall ett rationellt argument för ruta 2 och inte ruta 4. Frågan är bara om det är särskilt relevant för svenska förhållanden.

Nu befinner sig den verbala altruismen i en nedgångsfas. Marginalskatterna sänks i hela världen och snart kanske också i Sverige. Men Wigforss' och Palmes arvtagare på det moraliska planet heter inte Feldt utan Olof Johansson.

Denne vill ha mer utjämnande skatter än övriga partier. Inte för att uppnå "det gemensamma bästa" utan för att gynna centerns väljargrupper (ruta 3). Men det kan finnas ytterligare ett (mera psykologiskt) skäl att mera bry sig om andras skatter än sina egna. Det kallas avundsjuka och fordrar en särskild analys.